

## BOGANMELDELSER

*Erik Anners: Brottet, straffen og politen i den europeiska rättsutvecklingen.* Norstedts Juridik, Stockholm 1997. 203 sider.

Historikere er ofte skeptiske til vidtsveipende arbeider som ikke bygger på egne kildestudier, men i det tar de feil. Kildestudier er grunnlaget for all kunnskap om historie, men historien kommer ikke langt med mindre man av og til hever seg over dem og ser et stort felt i fugleperspektiv – selv om dette nødvendigvis innebærer at bildet her og der blir uklart eller fortegnet. Grunnen er at de vidtsveipende arbeidene må bygge på sekundærlitteratur, og da støter man for det første på vanskene med å forstå rett forskningen fra et land eller en periode man ikke selv har arbeidet med, og for det andre mangelen på slik sekundærlitteratur – mange av spørsmålene man vil ha svar på, er kanskje ikke besvart eller bare besvart på et språk man ikke kjenner. Med dette i tankene er det grunn til å ønske Erik Anners' arbeide velkommen. Forskningen arbeider med antagelser og tilbakevisninger (*conjectures and refutations* – titelen på Poppers bok), og nå som Anners bok foreligger, vil etterfølgerne ha antagelser å ta stilling til, og så enten godta eller tilbakevise dem.

Anners egen historiske forskning (basert på kildestudier) har dreid seg om opplysningstiden, og dette er rimeligvis én av grunnene til at klassisk oldtid blir utelatt, "ættesamfunnet" behandlet på tre sider og middelalderen med tidlig nytid på femten. En annen grunn er at mye av den sekundærlitteraturen man trenger for å gi svar, ikke finnes – men det er til en viss grad riktig også om senere tidsrom. I hovedsaken handler altså boken om opplysningstiden og det som følger: Opplysningstiden får litt over tyve sider, industrialiseringens samfunn (frem til første verdenskrig) får vel nitti, og høytكنولوجiens samfunn får noen-og-førti.

Innledningsvis bør det fremheves at Anners har kommet fra den halsbrekkende oppgaven uten livstruende skader. Størstedelen av boken omhandler nyere tid, som Anners vet mye om, bygger på kjennskap til mange europeiske land, og legger stor vekt på ett han kjenner meget godt, nemlig Sverige. Man kan nok ha innvendinger mot noen synspunkter her og der, men detaljrikdommen er stor, og fremstillingen gir fra tid til annen aha-opplevelser.

Så til innvendingene: Den viktigste gjelder disposisjonen. det er riktig at noe nytt kommer inn i retten med opplysningstiden, men side om side finner man mye av det gamle som hadde sin opprinnelse i den tidlige nytiden og middelalderen og, dersom man ønsker å følge anetavlen riktig langt tilbake, "ættesamfunnet" og klassisk oldtid eller iallfall senantik. Dette gjelder ikke minst politiet – for eksempel den norske (og trolig også den svenske) lensmannen som har vært selve politimannen for størstedelen av disse landenes befolkning fra middelalderen og nesten opp til vår egen tid, men knapt blir nevnt av Anners – og det sies lite om byenes vektororganisasjon som i Norge kan følges fra slutten av 1200-tallet til 1800-tallets annen halvdel. Nok et eksempel: Ludvig den XIVs Parispoliti, som også ble mønster for mange andre land, får en behandling som nevner, men mangler mye på å vise, den karakteriske bredden i dets virksomhet, hvor mange ulikeartede gjøremål det hadde – slik Alan Williams har gjort i sin *The Police of Paris 1718-1789* (1979). Om Anners hadde avgrenset emnet til den industrielle revolusjonen og tiden som fulgte, ville boken fått et mer helstøpt preg, og han hadde unngått en del feil som skyldes manglende kjennskap til eldre historie.

En annen innvending gjelder vektlegging. Man kan spørre om det ikke ville vært fruktbart å legge mer vekt på det hverdagslige – hos Anners blir det litt mye drama, storpolitikk og idéhistorie. Når statsmakten etter hvert ble rettshåndheveren, skyldes dette trolig tjenesten den ydet befolkningen som inkassobyrå – kongens folk bisto offeret med innkrevingen av erstat-

ning og oppreisning (som var langt den vanligste formen for straff i eldre tid) og fikk så sin provisjon – boten. Hovedsakelig var altså politiet en tjeneste staten ydet innbyggerne i deres interne og heller trivielle konflikter, som vi har bra kjennskap til fra nytidens tingbøker og bøtelister. Annen kontroll av befolkningen synes ellers å ha vært begrenset til å sørge for religjøs ortodoksi og at innbyggerne betalte skattene og utførte tjenestene de var pålagt. Det er først med absolutismen at politiet får politiske oppgaver, men sant å si manglet det vår tids forutsetninger for å utføre dem på noen tilfredsstillende måte: Anners siterer politigeneral-løytnant Sartines bemerkning, at når tre parisere møtes på gaten, er én av dem en politianger, men han burde ha tilføyd at dette var en ren bløff, for politiet hadde mellom 350 og 500 på sin lønnsliste som angivere. I denne sammenhengen kan man også nevne at selv i moderne diktaturer er det politiske politiet hovedsakelig reaktivt – det er også der et samspill mellom innbyggere og politi.

Det må vel også sies at det av og til glipper for Anners, slik at han ikke tenker som en historiker: Det er for eksempel grunn til å mistenke fremstillingen av den bysantinske keiseren som han beskriver med en vending han tillegger keiser Justinian “Sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas” (dette vil jeg, dette befaler jeg, la min vilje være grunn nok). Trolig er dette ahistorisk – de bysantinske keiserne hadde sin legitimitet fra Gud og styrte angivelig i samsvar med Guds vilje, ikke sin egen. Dessuten er vendingen et nesten ordrett sitat fra Juvenals satire mot kvinnene og brukes der av en grusom og irrasjonell kvinne som vil la en uskyldig slave korsfeste: “Nil fecerit, esto: /Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.” (La gå at han ikke har gjort noe, men dette vil jeg, dette befaler jeg, la min vilje være grunn nok – VI 219-24). I et slikt lys ville neppe noen keiser ha fremstilt seg.

Nyere historieforskning tyder også på at Anners’ tar feil når han forklarer tidligere tiders hyppige voldsforbrytelser med fattigdom – utviklingen er aldeles ikke parallell. Tvertimot viser England og Norge at drapsratene sank fra middelalder til nytid, men samtidig gikk reallønnene ned, og sikkert også bøndernes inntekter. Sammenhengen var altså den samme som i vår tid, men utviklingen var speilvendt – nå øker velstanden og med den volden. Enn videre ser det ut til at i tidligere tider grep folk fra de høyere samfunnsklasser (storbønder og adel) oftere til vold enn folk fra lavere. Trolig har det mer for seg å sette volden i forbindelse med en æreskultur av samme slag som Nisbett og Cohen (i *Culture of Honor*) har funnet i de amerikanske sydstatene.

Det er i og for seg prisverdig at Anners har også prøvd å følge med i moderne samfunnsvitenskap, som referansene til sosiobiologen Edward O. Wilson viser, men her finnes det nyere sosiobiologisk forskning som har atskillig nærmere tilknytning til strafferetten, ikke minst i bøkene hans fagfelle Margaret Gruter har vært medredaktør for. Det bør vel også nevnes at en annen fagfelle, dommeren og samfunnsviteren Richard Posner, (i *The Economics of Justice*) har kommet med et viktig bidrag til forståelsen av det primitive samfunnet ut fra en rational-choice teori som må ligge nær det funksjonelle synspunkt som Anners innledningsvis nevner.

Trykkfeil og andre glipp er ikke mange, men de forekommer, som når Émile Durkheims fornavn blir forsvensket til Erik.

*Ferdinand Linthoe Næshagen,*  
Politihøgskolen, Oslo.

*Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997.* Oslo 1998: Cappelen Akademisk Forlag. (2 bind, 1130s).  
Bind 1 har undertittelen *Overvåkingssystemet bygges opp (1914-55)*, og bind 2 heter *Stor-*

hetstid og stormkast (1955-1997). Her dokumenteres det i stor detalj at norske venstreopposisjonelle i enkelte tidsrom har vært massivt overvåket og registrert, og at arbeidsmetodene ikke bare har vært lovlige. Bergh og Eriksen som har arbeidet på oppdrag fra Justisdepartementet, bestyrker Lundkommisjonens avdekking (*Dokument nr. 15 1995-96*) bl.a. ved å legge fram nye eksempler på irregulær avlytting, også romavlytting. I tillegg blir den politiske overvåkingen satt inn i en detaljrik politisk samtidskontekst ved at historikerne går mer i dybden på enkelte problemstillinger og tidsperioder. Arbeidet bygger på åpen tilgang til arkivmateriale i de hemmelige tjenestene og samtaler med mange som har drevet med overvåking både i og utenfor tjenestene. Arkivmateriale for 1947-67 om personers nazi- og kommunist sympatier som forsvarrets etterretningstjeneste hadde, ble destruert i 1991, trolig i strid med bestemmelsene. Historikernes omtale av arkivdestrueringen har ledet til at forholdet nå blir gransket.

Overvåkingen av venstreopposisjonelle og overvåkernes arbeidsmetoder fram mot 1990 utgjør en stor del av historien som rulles opp. Siden det meste av dette er kjent fra tidligere, blir det ikke nærmere omtalt her. Overfor en nordisk leserkrets velger jeg å begrense omtalen til overvåkingspolitiet (POTs) samarbeidspartnere, til forfatterens forklaringer av overvåkingen etter andre verdenskrig, samt noen sluttrefleksjoner om overvåking og demokrati.

#### SAMARBEIDSPARTNERE

Historikernes hovedoppdrag var å undersøke de hemmelige tjenestenes samarbeid med ulike miljøer, organisasjoner, grupperinger og enkeltpersoner utenfor statsforvaltningen. Nå kan det trygt slås fast at den massive overvåkingen av den politiske venstresiden bare har vært mulig fordi overvåkingstjenesten har hatt et omfattende og langvarig samarbeid med svært mange utenfor de hemmelige tjenestene. I det vesentlige var det overvåkerne selv som tok initiativene til samarbeidet og la rammer for hva det skulle omfatte. Fokuseringen på forbindelser mellom norske venstreradikale og representanter for kommunistblokken var det mest gjennomgående trekket. Det var *tre tyngdepunkter* i POTs samarbeid. For det første hadde POT flere og gode kontakter i kommunistpartiet (NKP) og blant frafalne og ekskluderte NKP-ere. Sterkt hemmelighold og lojalitet i ml-bevegelsen gjorde det derimot ytterst vanskelig for POT å skaffe seg opplysninger innenfra i 1970-årenes kommunistparti, AKP (ml). Det andre tyngdepunktet sognet politisk til høyresiden: private bedrifter og Høyres Pressekontor. Opprioriteringen i 1970-årene av arbeid som skulle forhindre industriell spionasje, medførte at kontaktnettet på bedriftssiden måttet styrkes, og at næringslivet har blitt den mest stabile samarbeidspartnern for POT. Høyres Pressekontor tok selv initiativ til samarbeidet, som besto både av informasjonsutveksling og selvsensur. Avisene skulle ikke offentliggjøre stoff som kunne skade tjenesten. Det tredje omfattet Arbeiderpartiet, arbeiderpartipressen og fagbevegelsen. Til tross for at POT hadde mange gode samarbeidspartnere er historikerne ikke i tvil om at det var Arbeiderpartiet sammen med den arbeiderpartidominerte fagbevegelsen som ble POTs viktigste medspillere. De ser dette samarbeid som en selvfølge fordi det var i Arbeiderpartiet og fagbevegelsen at kunnskapene om kommunistene var best. Utvalgte sekretærer i fagbevegelsen sto noen år på etterretningstjenestens lønnsliste, i årevis ble det sendt rapporter og personopplysninger til POT fra mange deler av landet, og overvåkingspolitiets samarbeidet om et romavlyttingssystem i fagbevegelsens bygning i Oslo. Med det kunne både POT og ivrige LO-sekretærer i alle fall fram til 1969 avlytte rom som venstreradikale leide til møter eller på mer permanent basis. Samarbeidet POT-Arbeiderpartiet/LO utviklet seg til en til dels omfattende utveksling av opplysninger og operasjoner inngikk, og samarbeidet ble misbrukt til innsamling av opplysninger om interne forhold i andre partier og

brukt til partimessige formål. Også kartlegging av ordinær faglig-politisk virksomhet, tariffpolitiske diskusjoner etc. som det er vanskelig å se som overvåkingsmessig relevant, forekom.

Samarbeidet mellom POT og Arbeiderpartiet/fagbevegelsen avtok omkring 1970. Da hadde POTs ivrigste samarbeidspartnere falt for aldersgrensen, de var døde eller hadde mistet sine posisjoner. Den nye overvåkingsoppgaven, overvåkingen og registreringen av ml-bevegelsen, gjorde den gamle samarbeidspartneren mindre relevant. Kontakter innen ulike deler av utdanningssystemet ble nå viktigere. For kontakter og samarbeid var fortsatt viktig, selv om sporing, fotografering, telefonavlytting og bruk av åpne kilder som aviser og bevegelsens egne skrifter, ble brukt hyppig. Personer som sto i opposisjon til ml-erne og fryktet uro eller undergraving, ga informasjon til POT: offiserer bedriftsledere, funksjonærer, skole- og universitetsansatte. I de samme miljøene kunne POT lett skaffe seg informanter. Ungdom ned til 16-17 år kunne bli brukt som informanter om medelever og kamerater, og i Tromsø hadde overvåkingspolitiet i 1972 en oversikt over samtlige studenter. Noen yrkesfotografer sendte på eget initiativ bilder av demonstranter til POT, i forbindelse med sommerleire kunne bygdefolk bli engasjert, og enkelte bekymrede foreldre og svigerforeldre ga informasjon.

Overvåkingens internasjonale kontaktnett utgjorde et fjerde tyngdepunkt. Dette berøres, men faller i hovedsak utenfor historikernes oppdrag. Likevel slås det fast at samarbeidet med tjenester i andre land gir mye av forklaringen på overvåkingstjenestens oppfatning av arbeidsmetodene som ble brukt. Dessuten blev norsk NATO-medlemskap en hurtigvirkende skole i (amerikansk) sikkerhetstenking.

#### FORKLARINGER

For det *første* betoner historikerne sterkt at kommunistinteressen blant overvåkerne i slutten av 1940-årene og begynnelsen av 1950-tallet henger uløselig sammen med frykten for ny storkrig, den internasjonale (amerikansk-britiske) kommunistfrykt, den kalde krig og norsk NATO-medlemskap. Men det framgår av rapporter fra POT-folk som reiste rundt i landet vinteren 1947 at kommunistene ble ansett som en helt sentral sikkerhetsrisiko – også *før* Sovjets overfall på østeuropeiske nabostater. Påtrykk fra politiledere fra 1946 om å gjenopprette overvåkings-politiet som var nedlagt under krigen, var konkret begrunnet i et ønske om å få offentlig kontroll med både norske og utenlandske grupper som drev etterretning i Norge. Det amerikanske OSS, CIAs forløper, hadde etablert seg i Norge på bakgrunn av den sterke oppslutningen kommunistene fikk ved valget høsten 1945, og at de hadde mange viktige posisjoner i fagbevegelsen. Forsvarets etterretningstjeneste begynte en systematisk og bred kommunistregistrering tidligere enn POT fordi forsvaret, og ikke minst amerikanerne, mente å ha behov for det. Dette representerte et press for POT som forsøkte å få hånd om all sivil overvåking. POT måtte bli minst like god som forsvarets etterretningstjeneste. NATO-forsvarets krav og behov i personkontrolltjenesten medvirket sterkt til at overvåkingspolitiet fant det nødvendig med en bred registrering av venstre- og senere også høyreekstreme.

For det *andre* var politisk overvåking av kommunister/venstreradikale i tråd med overvåkingstradisjoner fra mellomkrigstiden og krigsårene. Forsvarets etterretning og politiet hadde overvåket kommunister, sosialister og antimilitarister i en radikalisert norsk arbeiderbevegelse etter revolusjonen i Russland og den revolusjonære tilstanden i tyskland høsten 1918. Og politiet overvåket "unasjonale elementer" som samer og kvener. Frykten for den røde fare ble opprettholdt gjennom mellomkrigstiden og var særlig sterk rundt 1930 da arbeiderbevegelsen hadde en radikal periode, og i 1939-40 ble politiets kontroll med kommunistene trappet opp. Bakgrunnen for at kommunistne nå kom i politiets søkelys og arkivskuffer, var

den spanske borgerkrig, krigsutviklingen i Europa og vinterkrigen i Finland høsten 1939. Kommunistene ble mistenkt for å (kunne komme til å) samarbeide med sovjetagenter og finske kommunister, og representere en indre fare for rikets sikkerhet.

Selv om overvåkingspolitiet var nedlagt under krigen, fantes det et stort etterretningsapparat, i London, Stockholm og illegalt i Norge. Erfaringer og begivenheter fra denne virksomheten kom til å prege mange viktige aktører i etterkrigstiden. Mistenksomheten fikk fotfeste. Kommunistenes krigshistorie, både det nølende engasjementet mot nazistene i krigens første fase og deres sterke involvering i sbotasjeaksjoner og annet motstandsarbeid senere, ble en viktig del av bakgrunnen for overvåkingskommunistinteresse etter andre verdenskrig. Ved den norske legasjonen i Stockholm holdt ulike personer seg orientert om deler av norske kommunisters skjulte eller konspirative virksomhet. Det ble utarbeidet enkelte personlister som delvis havnet i POTs registre etter krigen. I dette norske Stockholmsmiljøet finner man både han som ble overvåkings sjef etter krigen og flere av de som ble POTs mest sentrale samarbeidspartnere innen Arbeiderpartiet/fagbevegelsen. Viktige deler av det personlige nettverket mellom POT og Arbeiderpartiet/fagorganisasjonen ble utvilsomt etablert i krigstiden i Stockholm. Under landssvikoppjøret ble også deler av tyskernes opplysninger om kommunistenes illegale virksomhet under krigen rekonstruert, og POT fikk rekonstruksjonen sammen med annen papirarv fra det tyske SIPO.

For det tredje var det påtakelig personellmessig kontinuitet fra mellomkrigstid og krigstid til den overvåkingstjenesten som ble bygget opp etter andre verdenskrig. Da tjenesten ble gjenopprettet (og også senere) skjedde rekrutteringen etter ytterst generelle retningslinjer. Det het at de "best egnete" skulle plukkes ut for å lede og arbeide i POT. Disse var dels folk som hadde arbeidet der før krigen, folk (særlig politi) som hadde etterretningserfaring fra krigen, ved å være med i hjemmefronten eller annet motstandsarbeid, eller hadde tilsvarende erfaring fra utefronten i samarbeid med allierte. NS-folk og kommunister i politikorpset ble holdt utenfor. Denne rekrutteringen bidro ganske sikkert til at ledelsen av POT ble sterkt opptatt av kartleggingen av kommunister og senere av SF-ere og den nye røde fare som POT mente at ml-erne representerte. Historikerne viser til at for mange POT-ansatte var kontrollen av ml-erne etter 1970 en slags videreføring av den nasjonale kampen for demokrati og frihet under krigen, og at de konspirative metodene som kommunister og ml-ere tok i bruk, minnet om krigstidens metoder. Da den kalde krigen ebbet ut, var det, som en av veteranene i POT uttrykte det i 1990, med en vemodig følelse av at "meget av det du har forfektet med stor overbevisning, smuldret plutselig bort mellom fingrene på deg – og der står vi litt tafatt".

Denne rekrutteringen og den store personellmessige stabilitet som POT i følge forfatterne har vært preget av, utgjør rimeligvis også en viktig delforklaring på at overvåkingen av venstreopposisjonelle ble så langvarig. POTs ledelse så den samme røde fare i flere tiår, bare under ulike partinavn, fordi den var vant til å se det slik. Den legendariske kommunistjege- ren og partisekretæren i arbeiderpartiet, Haakon Lie, hadde skrevet POTs lærebøker i 1954: NKPs historie og Kaderpartiet, skriver historikerne. Og denne ideologiske basislærdommen ble trolig sementert fordi etatens ledere og andre ansatte fullstendig manglet annen opplæring som kunne bringe tvil om det trusselbildet som var tegnet opp. Dessuten har det ikke vært tradisjon i POT for å foreta kritiske analyser av registrert materiale eller egen virksomhet. Gammel praksis rullet og gikk – fordi det var tradisjon for ikke å avslutte noe for tidlig. Men tradisjon eller mangel på relevante arbeidsoppgaver var ikke den viktigste forklaringen på ml-overvåkingen. Den langvarige overvåkingen av venstreopposisjonelle, inklusive maoistene, har en annen hovedforklaring, hevder historikerne. NATOs minimumskriterier for personkontroll i forsvaret og beredskapsmessig viktige deler av næringslivet ble retningsgivende også

for den norske sikkerhetstjenesten. Forsvarets behov og hensynet til landets alliansesamarbeid var helt fram til 1990-tallet de kanskje viktigste drivkreftene bak den brede registreringen av de politiske ytterfløyene.

#### DEMOKRATI OG OVERVÅKING

Det norske overvåkingspolitiet har hatt stor frihet til å formulere sine trusseloppfatninger og arbeidsoppgaver, til å prioritere mellom dem, til å velge arbeidsmetoder og rekruttere sitt personell. Regelverket for etaten har gitt vide fullmakter til virksomhetens ledere, trolig videre enn de selv har ønsket å ha. Overvåkings sjefen ba flere ganger om klarere retningslinjer, men ofte uten å bli hørt. Det sentrale politiske miljø ønsket verken å foreta klarere avgrensinger eller å etablere sterkere politisk kontroll med POT. Det kunne medført et større politisk ansvar for POTs virksomhet, og kunne blitt politisk belastende. Nå er det også dokumentert at POT ved en rekke tilfeller har brutt bestemmelser som fantes, og i flere tilfelle har opptrådt som politisk aktør. Vi vet at domstolskontroll med POTs arbeidsmetoder har sviktet fundament, og at ingen kontrollutvalg (før Lund-kommisjonen) har maktet sin oppgave. Samtidig er det nå på det rene at en rekke justisministre og trolig også statsministre har kjent til, og stilltiende godtatt, mye av den politiske overvåkingen og registreringen av venstreopposisjonelle i etterkrigstiden. Overvåkingspolitiets og ministrenes mange benektelser av politisk overvåking og registrering framstår nå som en systematisk serie av usannheter.

I ettertid kan det ikke være noen tvil om at POT overdrev den venstreekstre trusselen knyttet til NKP, SF og AKP (ml) og de sentrale overvåkingsobjektene i de tre partiene, men historikerne. Overvåkingen av NKP ble opprettholdt lenge etter at partiet opphørte som politisk maktfaktor og hindret kommunister i normal demokratisk politisk deltakelse. Det ble aldri funnet bevis for spionasjemistankene eller straffbare forhold knyttet til nevnte partier eller deres sentrale tillitsvalgte. Men det vet vi først i ettertid, påpeker historikerne, som mener at de hemmelige tjenester må være de siste som legger mistanken til side – av hensyn til demokratiets sikkerhet. Men demokratiske hensyn tilsier også, slik historikerne ser det, at det bør være skranker for og politisk kontroll med hemmelige tjenester.

Selv om norsk overvåkingspraksis etter historikernes vurdering og sammenligning med andre land, har vært blant de moderate eller liberale, preges den kanskje samtidig av sterkere hemmelighold og mer uformelle ordninger og svakere politisk styring enn i de fleste andre vestlige land. Der var kommunistovervåkingen og -forfølgelsene både mer åpenlyse, og under sterkere politisk styring. Historikernes forklaring på Norges måte å skulle seg ut er ganske nasjonalsjåvinistisk og burde etter denne anmelders vurdering vært bedre belagt: Kanskje var det nettopp fordi Norge var et så velutviklet liberalt demokrati, spekulerer de. Det oppsto en paradoks situasjon der representanter for det norske demokrati nettopp fordi det var så liberalt og så sterkt forankret, ikke våget å legge overvåkings- og sikkerhetstjenestens virksomhet fram for offentligheten på samme måte som i andre land. Bergh og Eriksen burde vært mer åpne for Rune Slagstads forklaringsalternativ: Den leninistiske partikulturen i Arbeiderpartiet (som hadde sammenhengende regjeringsansvar i den perioden overvåkingssystemet ble formet) der noen få snakket sammen og fastla politikk og strategi, flertallet skulle forholde seg lojalt til det som var vedtatt av de få, og det var lite rom for aktiv opposisjon. Denne partikulturen kan neppe ha virket befordrende på åpenhet om og annen kontroll med de hemmelige tjenestene enn den som lå i det tette samarbeidet mellom POT og Arbeiderpartiet/fagbevegelsen. Kanskje ble demokratiet ansett for å være tilstrekkelig sikret ved at sentrale personer i Arbeiderpartiet/fagbevegelsen samarbeidet tett med POT? Slike vurderinger vil det komme til å være faglig uenighet om når deler av vår nyere politiske historie blir skrevet om

i lys av det som nå er kjent om den politiske overvåkingen. – Selv om historieverket primært er et viktig forskningsarbeid i norsk samtidshistorie, vil de som er interessert i politiets historie og sosiologi også finne mye interessevekkende og viktig stoff, både om trusseloppfatninger, arbeidsmetoder og om politiet som politisk aktør.

*Leif Petter Olaussen*  
Universitetet i Oslo

*Sven-Åke Lindgren: Om brott och straff. Från Sociologiens klassiker till modern kriminologi.* Studentlitteratur, Lund, 1998.

*Om brott och straff* er en innføringsbok i kriminologi som legger hovedvekten på de sosiologiske klassikeres behandling av lovbrudd og straff. Lindgren følger Durkheim, Weber, Simmel, Tönnies og Marx perspektiver frem til dagens kriminologi. Under fremstillingen av nyere kriminologi legges hovedvekten på svensk kriminologi.

*Om brott och straff* er en bok på knapt 130 sider som presenterer et stort tema. Personlig har jeg sans for knappe og konsise fremstillinger, men Lindgrens blir til tider litt for snau. Noen tema er valgt bort, som økonomisk kriminalitet og fengsels sosiologi, mens andre som viktologi og teorier om kvinners kriminalitet belyses med egne kapitler. Det er greitt å gjøre et slikt utvalg hvis det begrunnes på en troverdig måte, men jeg kan ikke se noen eksplisitte grunner til at f.eks. økonomisk kriminalitet ikke behandles som eget tema.

Boken ligner en del på andre innføringsbøker i kriminologi, kanskje særlig Hauges "Kriminalitetens årsaker" og Hagans "Modern Criminology". Men den har også et visst særpreg ved at sosiologiens klassikere vektlegges, mens man "slipper" å lese om straffefilosofene Beccaria og Bentham og den italienske skole. Fremstillingen av Tönnies og Simmel er kanskje mest spennende. Det er ikke vanlig at de vies plass i fremstillinger av kriminologiens historie. Det meste om Weber, Durkheim og Marx kjenner de fleste kriminologer fra før (får vi håpe). Lindgren er også god når han trekker linjene fra klassikerne frem til dagens kriminologi. Ofte er påvirkningen fra de store mer eller mindre indirekte slik at den kan være vanskelig å spore. Lindgren hjelper oss med å se linjer som ikke alltid er så klare.

Jeg synes det er spennende å lese oversikten over forskning innen svensk kriminologi de senere år. Her er det mye å lære for en som sitter med inntrykk av at svensk kriminologi er preget av kvantitative studier, BRÅ og politihøyskolen i Stockholm<sup>1</sup>. Det har skjedd mye spennende forskning ved ulike svenske institusjoner som vi i andre nordiske land har godt av å få kunnskap om. Lindgrens *Om brott och straff* gir også levende fremstillinger av fenomenologisk forskning innen faget. Ettersom fenomenologien er en av mine kjepphester synes jeg det er fint at denne forskningen presenteres i en større ramme.

Jeg har få motforestillinger mot å anbefale grunnfagsstudenter i kriminologi å lese Lindgrens bok. Den vil i så fall bli foreslått sammen med annen litteratur som utdyper de tema som *Om brott och straff* ikke vektlegger. Ellers er det en hendig bok som gir en ryddig framstilling av de sosiologiske retninger som ligger i bunnen av kriminologien og som vi til daglig vanligvis ikke reflekterer stort over.

*Paul Larsson*

<sup>1</sup> Selvsagt kjenner jeg til miljøene ved universitetene i Lund og Stockholm, men her skal det settes på spissen!

*Timothy L. H. McCormack og Gerry J. Simpson: The Law of War Crimes. National and International Approaches.* Kluwer Law International.

“The Law of War Crimes” fra 1997 skal ses som et meget væsentligt bidrag til de basale overvejelser, der altid har knyttet sig til international og dermed overstatslig straffefølgning af krigsforbrydelser.

Bogen er redigeret af Timothy L. H. McCormack, der er professor i humanitær folkeret ved universitetet i Melbourne, og Gerry J. Simpson, fra Australiens Nationale Universitet, Canberra. Derudover rummer bogen bidrag fra 6 fremtrædende folkeretsekspertter: Christopher L. Blakesley, Louisiana Statsuniversitet, Roger S. Clark, Camden universitetet i New Jersey, Axel Marschik, Wiens universitet, Gillian Triggs, Melbourne universitet, Jonathan M. Wenig, advokat i Melbourne og Sharon A. Williams, York Universitet, Toronto.

Som anført i forordet af James Crawford fra Cambridge har interessen for krigsforbrydelser efter den første periode efter Nürnberg og Tokyo ikke været overvældende markant – bortset fra Eichmann sagen. I stedet var fokus sat på internationalt samarbejde til bekæmpelse af for eksempel terrorisme og narkotikasmugleri. Først i de senere år er interessen for og behovet for international retsfølgning igen blevet aktualiseret ikke mindst i lyset af begivenhederne i ex-Jugoslavien og Rwanda, der førte til sikkerhedsrådets resolutioner om oprettelse af ad-hoc tribunalerne i Haag og Rwanda.

Bogen er således som nævnt af forfatterne en rejse fra Nürnberg til Haag med en fremhævelse af Dayton-aftalens bestemmelse om, at der ikke vil blive amnesti for påståede grusomheder. Bogen fremhæver behovet for en global strategi med hensyn til retsfølgning af krigsforbrydelser, der truer verdensorden, og ikke kan kontrolleres af de enkelte stater.

I det indledende kapitel fremfører Gerry J. Simpson en kritisk introduktion til blandt andet spørgsmålet om krigsforbrydelsesprocesser og til spørgsmålet om legalitet for disse retsfølgninger.

Tankevækkende er at samme dag som de allierede underskrev London-charteret om oprettelse af Nürnberg-domstolen og hvori samlet angreb på civilbefolkningen blev fordømt som forbrydelse mod menneskeheden, kastede USA den anden atombombe, der dræbte 70.000 hovedsagligt civile i Nagasaki.

Simpson nævner, at det har været en udbredt opfattelse, at krigsforbryderprocesser kun har været gennemført i tilfælde, hvor nedrlag og forbrydelse har været sammenfaldende. I følge forfatteren var der tale om sejrherrenes retfærdighed. De allierede overvejede ikke muligheden af, at deres egen adfærd under verdenskrigen kunne være omfattet af de regelsæt, der blev anvendt mod tyskere og japanere. De tiltaltes forsvarere forsøgte stort set forgæves – bl.a. under henvisning til bombningen af Dresden – at gøre gældende at de allierede ikke kom til Nürnberg med rene hænder.

Det mest kendte eksempel på dette anbringende, der dog blev godtaget af domstolen, var i sagen mod Admiral Dönitz, der gjorde gældende, at det forhold, at man ikke reddede overlevende efter ubådsangreb var i overensstemmelse med den “policy”, der fulgtes af amerikanerne i Stillehavet under kommando af admiral Nimitz.

Det fremhæves ligeledes, at det er bemærkelsesværdigt, at der ikke har været rejst tiltale for krigsforbrydelser mod japanere siden 1947, og at Tokyo-processerne stort set er forsvundet fra historiebøgerne. “Retfærdighed og diplomati er engagerede i en evig pas de deux mellem tiltale og rehabilitering”

I forbindelse med spørgsmålet om legalitet drøftes problemer vedrørende immunitet for statsoverhoveder og andre regeringsrepræsentanter over for retsfølgning ved fremmede domstole. Simpson nævner, at en folkeretlig sædvane forbyder en suveræn stat at sætte sig



som dommer over en anden suveræn stat. Denne regel må også omfatte påståede krigsforbrydelser. Dette anbringende blev gjort gældende af Eichmann, men afviste af de israelske domstole med følgende begrundelse: En stat, der planlægger og gennemfører "den endelige løsning" kan ikke betragtes som *par in parem*, men blot som en bande af kriminelle.

Dette anbringende må tillægges endnu mindre vægt, når der ikke er tale om nationale domstole, men tribunaler der repræsenterer det internationale samfund.

Bogen er endvidere et meget betydningsfuldt bidrag til forståelse af baggrunden for internationale bestræbelser på at etablere en permanent straffedomstol for krigsforbrydelser både f.s.v. angår ad hoc tribunalerne for det tidligere Jugoslavien og Rwanda og f.s.v. angår den domstol, der blev vedtaget etableret på diplomatkonferencen i Rom denne sommer.

Kapitel 2 indeholder således en historisk gennemgang fra det 6. århundrede A. C. Kapitel 3 gennemgår den europæiske holdning til emnet. Kapitel 4 behandler den israelske lovgivning og forfølgelse af gerningsmændene bag Holocaust. Kapitel 5 og 6 omtaler henholdsvis de australske og canadiske erfaringer med krigsforbrydersager. I kapitel 7 sættes domstolene i Nürnberg og Tokyo i perspektiv, medens Tribunalerne i Haag og Rwanda gennemgås i kapitel 8.

Endelig rejses i kapitel 9 spørgsmål om et nyt internationalt strafferetsregime. Her drøftes og kommenteres meget sagligt Den Internationale Lov Kommissions (ILC) udkast til en international permanent straffedomstol (ICC) og de senere forhandlinger i FN om dette spørgsmål. Herunder behandles det meget relevante emne om forbindelsen til FN (Sikkerhedsrådet). Eller med andre ord om Sikkerhedsrådets permanente medlemmer via vetoretten kan øve indflydelse på anklagerens og domstolens – uafhængige – retsudøvelse.

Det foreløbige resultat foreligger nu efter afslutningen af konferencen i Rom.

Det ligger uden for denne anmeldelse at kommentere resultatet af Rom-konferencen. Blot kan vel konstateres, at resultatet langt fra svarer til de ambitioner, mange kyndige havde næret med hensyn til skabelse af en international retsorden til forfølgning af krigsforbrydelser.

Bogen kan meget anbefales til alle, der interesserer sig for bekæmpelse af krigsforbrydelser: Officerer, militær jurister og folkeretskyndige.

*Per Helmer Lichtenstein*  
Generalauditor

*Richard T. Wright & Scott H. Decker: Armed Robbers in Action – Stickups and Street Culture*, Northeastern University Press, Boston, 1997, ISBN 1-55553-324-8, 145 s.

Bogen er baseret på interview med 86 røvere. Det, der er anderledes med denne undersøgelse, er, at respondenterne ikke er indsatte i fængsel, men stadig går rundt "in the wild", for at bruge ét af Wright & Deckers udtryk. Forfatterne lægger meget vægt derpå. Og med god grund. Næsten alle kriminologer bruger indsatte som respondenter i deres forskningsprojekter. Fordi det er nemmere og fordi de tror, at det er umuligt at finde "fritgående eksemplarer". Wright & Deckers projekt har rødder i en tidligere undersøgelse om boligindbrydere (se Britta Kyvsgaards anmeldelse i NTfK, 1997, nr. 3, s. 217-219), hvori de har anvendt den samme metodik.

Det er sikkert rigtigt nok, at indsatte efterrationaliserer deres handlinger, og at de ser tingene i et andet perspektiv på grund af fængselslivets påvirkning. Men der klæber, efter min mening, også ulemper ved Wright & Deckers metode. De har rekrutteret respondenterne

ved brug af "snowball sampling". Der er en reel risiko for, at respondenterne på den måde stammer fra det samme netværk; at kun bestemte røvere bliver interviewet. Når jeg ser på respondenternes personskarakteristikker bliver jeg bekræftet i denne fornemmelse. Kun 3 ud af de 86 røvere er hvide. Det svarer til 4%, mens 18% af de sigtede røvere er hvide. Kvindernes andel i Wright & Deckers stikprøve er 16%, mens deres andel blandt sigtede røvere kun er 7%. Langt de fleste begår gaderøverier og kun få er inddraget i "kommercielle" røverier. Wright & Decker lægger ikke skjul på disse oplysninger, men de drager ikke konklusionen, at stikprøven er (meget) selektiv. Jeg mener, at billedet, der tegnes i denne bog, er billedet af sorte gaderøvere i fattige dele af USA's storbyer (men det er selvfølgelig interessant nok!).

Disse interviewdata er analyseret i lyset af rationaliseringsteoriene. Som Wright & Decker påpeger, er det en af de vigtigste teoretiske synsvinkler inden for kriminologien for tiden. De går ikke så meget op i spørgsmålet om, hvorfor én begår kriminalitet (den personlige historie), men hvordan en person tænker og handler nu og her.

Ved siden af et introduktions- og afslutningsafsnit, har bogen tre afsnit. I de tre behandles tre kernespørgsmål for rationaliseringsteoriene: (1) beslutningen om at begå et røveri, (2) selekteringen af ofre og (3) udførelsen af røveriet. Resultaterne er interessante i sig selv, men Wright & Decker prøver at overbevise læserne om, at deres resultater er anderledes, end hvad vi allerede vidste i forvejen ud fra interview med indsatte røvere. Det er efter min mening ikke den stærkeste del af bogen. For at give nogle eksempler. "Studies based on incarcerated armed robbers also have concluded that most stickups are motivated by a perceived need for money. What those studies have missed, however, is that the offenders' financial desperation is linked inextricably to their intense involvement in the self-indulgent activities promoted by street culture" (p. 59). Jeg forstår ikke, hvorfor de understreger sammenhængen mellem røveri og gadekultur som noget nyt. Jeg troede, at langt de fleste kriminologer var overbeviste om denne sammenhæng.

"Drug dealers are good victims because they carry plenty of cash and are in no position to make a police report. .... Criminals who specialize in robbing drug dealers are unlikely to be found behind bars." (p. 93-94). Det er rigtigt nok, at man ikke kan læse om forbindelsen mellem narkotikahandel og røveri i amerikanske publikationer, men interview med røvere i fængsel i Holland viser tydeligt den samme retning. Jeg er lige begyndt at interviewe indsatte røvere i Danmark, så det er for tidligt at drage nogle konklusioner, men jeg har i hvert fald talt med nogle stykker, der erkender forbindelsen mellem narkotikahandel og røveri. Jeg tror, at Wright & Deckers teori ikke holder vand, fordi der findes meget få (gade)røvere, der specialiserer sig i så høj grad. Så de, der røver drug dealers, kan også findes i fængsel, bare på grund af en anden forbrydelse / et andet røveri.

Selv om de ikke kommer med overraskende resultater, vil jeg gerne anbefale bogen til dem, der er interesseret i rationalitetsteori i forbindelse med kriminalitet. Meget interessant er også diskussionen om, hvad der sker, når kontante penge forsvinder mere og mere ud af gadebilledet. Wright & Decker påstår, at "many armed robbers already regard the theft of checkbooks and credit cards to be more trouble than it is worth. In a truly cashless society, the vast majority of them almost surely would come to view these instruments as having no practical value whatsoever. .... Undermining such activities [drug dealing, prostitution, illicit gambling, illegal sale of firearms; PK] by choking off the cash that fuels them should lead to a dramatic reduction in many forms of predatory crime, including armed robbery, and perhaps deal a death blow to street life itself." (p. 138). Det er jo en meget spændende tankegang, men jeg har svært ved at tro, at de illegale markeder skulle forsvinde, hvis der kommer et

samfund uden kontante penge. At sådan et samfund kommer snart, er jeg enig med Wright & Decker i. Det bliver spændende at se, hvad der så sker.

*Peter Kruize*

Københavns Universitet

*Klaus Laubenthal: Strafvollzug. 2. Auflage. Springer Verlag, Berlin 1998. ISBN 3-540-63856-3. xviii + 386 s. DM 45,00.*

Den 1. udgave af denne lærebog blev positivt omtalt i NTFK 1997 s. 77. Den nye udgave er selvsagt gennemset og rettet til efter nyere praksis og lovgivning. Det er fortsat en overskuelig og god indføring i en vanskelig del af strafferetten. I Danmark bør den få særlig interesse på grund af arbejdet med gennemførelsen af en straffuldbyrdslov.

*Vagn Greve*

Københavns Universitet

*Wolfgang Schomburg & Otto Lagodny: Internationale Rechtshilfe in Strafsachen. 3. Aufl. C. H. Beck, München 1998. ISBN 3-406-43356-1. Ivi + 1550 s. DM 398,00.*

Bogen er udkommet i den estimerede serie med det let misforståelige navn, Beck'sche Kurz-Kommentare. 2. udgave fik en positiv omtale i dette tidsskrift (1993 s. 248). Med den hastige udvikling, der sker på den internationale strafferets område er en sådan kommentar særdeles vigtig. Det er ikke blot en guldgrube m.h.t. fortolkningen af den tyske lov om retshjælp, men indeholder også de vigtigste Europaråds-konventioner, EU-konventioner, herunder mere end 140 sider om Schengen, Jugoslavien- og Rwandadomstolens grundlag, korte oversigter over FNs menneskerettighedsregler, EMRK, og det særlige politisamarbejde, herunder EUROPOL. Værket afsluttes med forskellige tabeller, samt en oversigt over de vigtigste Internet-adresser. Alle de vigtigste tekster gengives på såvel engelsk som tysk. Det er ingen billig bog, men en bog der giver fuld valuta for pengene.

*Vagn Greve*

Københavns Universitet